

Nemzeti érdekérvényesítés az Európai Unióban – államközpontú megközelítések az integrációelméletben

Czékus Bálint

Az európai integrációval számos tudomány és megközelítés foglalkozott: a történettudomány, a közgazdaságtan, a politológia egyaránt kiemelt figyelmet szentelt e világtörténelmi szempontból nézve viszonylag új és a klasszikus államközpontú világrendnek némileg ellentmondó jelenségnek. Úgy gondolom, hogy különösen azok a megközelítések érdekesek, amelyek az integráció eredményeinek pusztán leírásán túl a folyamat jövőbeli irányának előjelzésére is vállalkoznak.

Ennek figyelembe vételével alapvetően két nagy csoportba oszthatjuk az integrációval foglalkozó elméleteket: az idealista jellegű irányzatok nem ismerik el a nemzeti érdeket mint az integráció mozgatórugóját és a gyakorlatban sokszor megvalósíthatatlan végcélként jelölnék ki. Ezzel szemben az állam- vagy nemzetiérdek-központú elméletek a nemzetállami rend továbbéléséért értelmezik az integrációt, ebből adódóan az egységesülési folyamat lehetőségének korlátaira hívják fel a figyelmet.

A két nagy csoportba tartozó megközelítések az európai integráció állomásai során, annak fejlődésétől nem függetlenül, mintegy a valós folyamatok más-más hangsúlyvaló értelmezéseként vagy előjelzéseként különböző időben jelentek meg, majd többé-kevésbé párhuzamosan léteztek és ma is egymás mellett élnek tovább.

E tanulmányban elsősorban az integrációt állam- vagy kormányközpontú szempontból magyarázó irányzatok bemutatására, kritikai értékelésére vállalkozom. Kikerülhetetlen, hogy utaljak az egyes korszakokra jellemző egyéb elméletekre is, ugyanis ez utóbbiak figyelmen kívül hagyása esetén az – alapvetően az előbbiekre adott kritikai válaszként megjelent – államközpontú elméletek mondanivalója sem érthető meg teljes mértékben.

Ezt követően az említett elméletekből adódó néhány – a magyar külpolitika szempontjából fontos – következtetésre hívom fel a figyelmet.

Bevezetés

Az európai integrációval foglalkozó irodalom elméletei (realizmus, neorealizmus, föderalizmus, funkcionalizmus, tranzakcionalizmus, neofunkcionalizmus, kormányköziség, institucionalizmus, liberális kormányköziség, többszintű kormányzás stb.) számos megközelítésből igyekeztek választ találni kérdéseikre, ugyanakkor egyik sem „győzte le” látványosan a többit, ma is számos irányzat foglalkozik az európai integrációval.¹

Hibát követnénk el tehát, ha az európai integráció vizsgálatakor ezen elméletek közül elismernénk valamelyik kizárólagosságát, mindenképpen azok együttes alkalmazására van szükség (mivel jellemzően mindegyik az integráció más-más aspektusaira koncentrálna).

A fentiek alapján már az egyes elméletek részletes áttekintése nélkül is sejthető, hogy az állam- vagy kormányközpontú irányzatok (realizmus, neorealizmus, kormányköziség, liberális kormányköziség, valamint bizonyos szempontból az institucionalizmus, neoinstitutionalizmus) azok, amelyek leginkább hangsúlyozzák a nemzeti (kormányzati) érdek jelentőségét, azt mint a nemzetközi kapcsolatok – és az európai integrációs folyamat – mozgatórugójaként fogják fel.

Felvetődik a kérdés, hogy az EU kiterjedése és mélyülése mellett milyen tartalommal bír a nemzet, a nemzetállam, a nemzeti érdek fogalma, hiszen EU-tagságunk annak kifejezése, hogy a globalizáció folyamatában csak a nemzetállami kereteknél szélesebb egységben, regionális integrációban találhatjuk meg helyünket.

Az egyes országok EU-tagsága, erőfeszítéseik a közös vagy közösségi politikák alakítására, a nemzetek feletti intézmények előtérbe kerülése értelmezhető a tagországok olyan törekvéseként, hogy bizonyos nemzeti hatásköreikről lemondjanak egy magasabb, közösségi érdek érvényesülése érdekében. Ez az állítás részben igaz, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy az integráció tagjaként az egyes államok több döntési kompetenciát, a szabályozások kialakításában való jobb részvételi lehetőséget nyernek, mint amennyi nemzeti hatáskörrel lemondanak a csatlakozás pillanatában. Ezáltal a nemzeti érdekek hatékonyabb képviselőre kapnak lehetőséget, ugyanakkor az integrációban való részvétel ténye, a többi országgal való összefonódás meg is változtathatja, alakíthatja a nemzeti érdekeket.

Egész Európában néhány évtizede meghatározó jelenség a decentralizáció, a közigazgatás regionális szintjeinek kialakulása, döntési hatásköreinek növekedése. Mind-ebből az következik, hogy a nemzeti érdekekhez képest bizonyos fokig új, részben más, regionális érdekek megjelenése és képviselője is egyre nagyobb teret kap. Ezzel párhuzamos jelenség, hogy az EU-intézmények döntési, szabályozási hatásköreinek folyamatos szélesedése, valamint a közösségi költségvetés széleskörű bővülése az EU „központjában”, Brüsszelben való minél aktívabb jelenlétet, érdekképviselőt tesz szükségessé a tagállamok, a tagjelölt államok, azok régiói, egyes gazdasági ágazatok,

társadalmi, környezetvédő vagy más szervezetek képviselői számára. A lobbizás, azaz a közösségi intézmények döntéseinek befolyásolása, a legtöbb szabályozás kialakításában való részvétel ma már külön üzletág, csak Brüsszelben több mint tízezer hivatásos lobbista tevékenykedik.

Az érdekképviselő, érdekvégyesítés a három fő uniós intézményben jellemző leginkább: a nemzeti (tagállami) érdekvégyesítés fő terepe még hosszú ideig az Európai Tanács és a Miniszterek Tanácsa lesz. A bizottság dolgozóit és döntéshozóit, az eurokratákat inkább a vállalatok, gazdasági, társadalmi, szakmai szervezetek igyekeznek befolyásolni; informálni a tervezett intézkedések hatásairól. Az Európai Parlamentben az összeurópai szervezetek érvényesítik leghatékonyabban érdekeiket, de hatáskörei bővülésével a vállalatok, nemzeti ágazati szervezetek az EP bizottságai és képviselői (elsősorban rapportörök, azaz jelentésteveők) irányában tanúsított aktivitása is fokozódik.

Az egyes tagországok érdekvégyesítési sikerét nagyban meghatározza az, hogy különböző szintű képviselői – politikusok, kormányzat, regionális és helyi közigazgatás, vállalati és ágazati érdekcsoportok – milyen mértékben tudnak bekapcsolódni az említett intézmények munkájába, milyen eredménnyel gyakorolnak hatást az ezekben születő döntésekre. E személyek vagy szervezetek többszintű, párhuzamos fellépése alapvető feltétel a siker érdekében, ennek koordinálásában pótolhatatlan szerepe van az országon belüli társadalmi párbeszédnek, amely megfelelő működéséért pedig elsősorban a mindenkori kormányzat a felelős.

Az európai térség politikai, gazdasági folyamatait tehát a nemzetek feletti hatáskörök bővülése ellenére továbbra is alapvetően az államok alakítják, ezért az állami (kormányzati) érdekvégyesítés vizsgálata mindenképpen szükséges.

Elméleti irányzatok az integráció kezdeti szakaszában

A második világháborút követő európai integrációs folyamatot megtervező, propagáló irányzatok abból a morális alaptételből indultak ki, hogy az európai államok közötti háború lehetőségét a jövőben mindenáron ki kell zárni. Meggyőződésük szerint a fennálló államközi rendszer erre nem alkalmas, ezért azt a következtetést vonták le, hogy azt meg kell változtatni, a nemzetközi politikában új szereplőkre van szükség, és az európai integráció megvalósításakor sem az államokra kell támaszkodni. Bár az itt tárgyalt irányzatok napjaink fogalmai szerint nem nevezhetők tudományos igényű elméleteknek, az integrációs folyamatot beindító gondolkodók, döntéshozók körében nagy népszerűségnek örvendtek, és a további egységesülésre is hatást gyakoroltak.

A *föderalista* irányzatot inkább politikai projektként foghatjuk fel, mint koherens elméleti iskolaként (fő képviselői *Spinelli, Pinder, Montani*). Fő mondanivalója, hogy a nemzetállamok már nem képesek garantálni polgáraik politikai és gazdasági bizton-

ságát, ezért egy új, a jelentősebb döntési körök nemzetek feletti szintre utalásával járó, a helyi, regionális és központi kormányzat közötti alkotmányos munkamegosztáson alapuló politikai rendszer kiépítésére van szükség. A föderalista intézményi keretek elméletileg a kisállamok számára jobb érdekvédelemmel biztosítanak, mint a kormányközi struktúrák. E gondolkodásmódból végső soron egy föderális alapon szerveződő szupranacionális állam megeremtése következik, amely keretében a politikai megoldások bírnak elsődlegességgel a gazdasági folyamatokkal szemben. Az európai egységesülést közvetlenül a nép által létrehozott alkotmányozó gyűlés által kidolgozott formában, népszavazással megerősítve képzelték el.²

Ez az irányzat tehát elrugaszkodik a kor politikai realitásától, figyelmen kívül hagyva a nemzeti érdekeket, és kizárólag a polgárok biztonságára koncentrálva (nem foglalkozik azzal, hogy a polgárok inkább azonosulnak nemzetállamukkal, mint nemzetek feletti struktúrákkal, valamint azzal, hogy a nemzeti, állami érdekek alapvetően a polgárok igényeiből, értékeiből származnak, az állami vezetőknek azokat kell képviselniük).

A föderalista megközelítéssel szemben számos érvet fel lehet hozni (ezzel éltek is a többi irányzat képviselői):

Mindenekelőtt, az európai szintű államszerű intézményes rend létrehozása két fő veszélyt rejt magában: egyrészt nagy távolság jön létre a kormányzat és a kormányzottak között, másrészt a kialakuló szupranacionális régiók közti rivalizálást (a meghaladni kívánt nemzetállami rendet) termeli újra a korábbinál magasabb szinten.³

Ezen túlmenően nem bizonyított, hogy a föderalizmus biztosítja a hatékony és demokratikus kormányzást, valamint az egyéni szabadságjogok védelmének legjobb módját.

Mindezek ellenére a föderalizmus továbbra is elterjedt és népszerű gondolat egyes európai döntéshozók körében, egyben az európai integrációs folyamatban rejlő lehetőségek egyike.

Hangsúlyozni kell, hogy a föderalizmus eszméjéből az európai integráció előrehaladása során a reálpolitikában kevés teljesült, inkább egyes „kvázi föderalista” megoldások jöttek létre. Az Európai Parlament szerepe pl. a hatáskör folyamatos bővülése ellenére nem mérhető össze egy nemzetállami törvényhozásával, összeurópai népképviselői szervnek pedig semmiképpen sem tekinthető, ugyanis ennek előfeltételéről, az európai népről és demokratikus térről, illetve domináns európai identitásról nem beszélhetünk.

Sokan a 2005-ben megbukott alkotmányos szerződést is a föderális Európa felé történő elmozdulásként értelmezték, de kiemelendő, hogy a szövegtervezetet tető alá hozó ún. európai konvent nem volt valódi összeurópai, széles jogkörökkel és felhatalmazással bíró alkotmányozó gyűlés, ráadásul a vitás pontokban végső soron a kormányközi alkuk döntöttek, majd a föderalista kezdeményezések eredménytelenségét az alkotmányos szerződés kudarca mutatta meg.

A *funkcionalisták* (David Mitrany, Nowak, M. P. Sullivan) egyetértenek a föderalistákkal a nemzetállamok alkalmatlanságában, viszont ők a föderalizmus javaslatait a nemzetállamok rendszerének (és hibáinak) magasabb szinten történő reprodukálásaként értelmezve elutasítják. Szerintük „a funkciók számítanak”, tehát egy bizonyos feladat hatékony ellátása és nem a konkrét intézményi forma a lényeges. A funkcionalista logikából mindazonáltal – nyitott és rugalmas – globális nemzetek feletti intézmények következnek, amelyek célja az emberi szükségletek kielégítése és a közjólét garantálása, ugyanis egyes szükségleteket csak transznacionális intézmények által lehet hatékonyan kielégíteni. Az államot (valamint a nemzeti érdeket) irracionális és értékterhelt koncepcióként írták le, szerintük az „emberek kormányása” helyett a „dolgok igazgatására” van szükség.

A funkcionalista logika szerint létrejövő, rugalmas és feladatorientált nemzetközi szervezetek hálózata megszilárdítja az államok egymásra utaltságát, sőt, lebontásuk magas költsége önmagában ösztönzést jelent a megtartásukra.

A funkcionalisták „föderális és regionális téveszmeként” bírálták az európai integrációt, amely ugyan funkcionális együttműködésből indult ki (ESZAK, Euratom), de kirekesztő jellegét és regionális, területi meghatározottságát (amely a legerősebb államok dominanciáját eredményezi) nem fogadták el. Legfőbb kritikaként azt hozták fel, hogy fejlődése során a formális folyamatok lettek úrrá rajta, azaz inkább a területi, mint a funkcionalista logika vált meghatározóvá.⁴

A funkcionalizmussal szemben felhozott kritikák többsége kiemeli, hogy ez az irányzat – bár több későbbi elmélet intellektuális elődje – a kormányzás túlzottan technokrata víziója, inkább megközelítésmód, mint szorosán összeálló, koherens elmélet.

Homályban marad, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a nemzetközi szervezetek, és hogy van-e szükség ezeket felügyelő felsőbb hatóságra. Az a funkcionalista tétel sem tartható, hogy a szükségletek meghatározása objektív és technokrata tevékenység, ugyanis ez alapvetően politikai, ezáltal konfliktusos feladat. A funkcionalista logika működése megkérdőjelezhető továbbá a piacgazdaság (verseny és laissez-faire elv által jellemzett) körülményei mellett, ugyanis ez a termelő, pénzügyi, kereskedelmi cégek, piacok, befektetők viselkedési logikájának alapvető változását igényli. Végül a megközelítés azon a naiv feltételezésen alapul, hogy a népek és kormányok racionálisan viselkednek (ebből adódik a politika szerepének alábecslése, a technokrata hangsúly, a jólét és a politika hamis szembeállítása).

A föderalizmushoz képest az európai integráció fejlődése során több funkcionalista (illetve, mivel regionális integrációt céloztak, inkább neofunkcionalista) elemet figyelhetünk meg. Az ESZAK pl. egy tipikus szektorális, funkcionalista együttműködés volt, és kétségtelen, hogy ennek eredményei pozitívan hatottak a többi ágazatban kialakult integratív kezdeményezésekre. Funkcionalista kezdeményezésként tekinthetünk továbbá a sikeres Benelux vámunióra, a kevésbé sikeres Fritaluxra, és bizonyos szempontból az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetére (OEEC) is.

A tranzakcionalizmus, avagy kommunikációs, pluralista iskola (Karl Deutsch) az integrációt széles értelemben, biztonsági közösségként értelmezi. Eszerint a biztonsági közösségek „emberek olyan csoportjai, amelyek integrálttá váltak”. Ebben az értelemben az integráció előfeltételei a közösségi érzés, a szolidaritás, a politikai és szociális kohézió, valamint egy megfelelő intézményi rendszer megléte.⁵ Az elmélet kevésbé foglalkozik a nemzeti érdekekkel, inkább az államok és polgárok közötti kooperáció és kapcsolatok intenzitására helyezi a hangsúlyt. A nemzetközi szervezetek által lehetővé tett érintkezést elégtelennek ítéli a tömegek lojalitásának megteremtésére és a tartós béke létrehozására. Ezek tisztviselői ugyanis előnyben részesítik az államokkal fenntartott kapcsolatot a polgárokkal való közvetlen kommunikációval szemben, így nem lazulhat a tömegek nemzeti lekötöttsége.⁶

Ez a megközelítés is a szükségletek elsődlegességét hangsúlyozza, azonban a föderalizmussal ellentétben nem kívánja a nemzetállamok megszűnését, sőt elismeri azokat mint a nemzetközi politika elsődleges szereplőit. A sikeres integrációt az államok egymással szembeni erőszak alkalmazása valószínűségének radikális csökkenéseként írja le.

Deutsch kétfajta biztonsági közösséget különböztet meg: az egyesített (amalgamated) biztonsági közösség intézményi fúziót jelent (a neofunkcionalizmus, föderalizmus ezt értelmezi integrációnak), míg az általa preferált pluralista közösségben a részt vevő kormányok megőrzik identitásukat, az integráció intézményi egyesülés, felsőbb hatóság nélkül valósul meg. Ez utóbbi létrejöttének három előfeltétele a legfőbb elvek kompatibilitása az egységek között, az erőszak mellőzése és a partnerek viselkedésének kölcsönös előre jelezhetősége.

Az Európai Közösséget Deutsch nem pluralista, hanem egyesített biztonsági közösségként írja le, amely a létrejött integráció bírálatát jelenti.

Deutsch kétségtelen erénye az elméleti innovativitáson túl, hogy kitágította a nemzetközi kapcsolatok diszciplínáját, valamint a nem realista tanok komoly ágának kulcszereplőjeként lépett fel. A szűk államközi interakcióktól elmozdult a társadalmak és népek közötti kapcsolatok felé, valamint az intenzív tranzakciók és kommunikáció termékeiként (a biztonsági érzés alapjaként) elismerte a közös identitások létezését. A funkcionalizmus és a föderalizmus emberi szükségletközpontúságával szemben a biztonsági közösségek szociológiai megközelítését adta.

Deutsch bírálói ugyanakkor kiemelik, hogy az elmélet alapján nem világos, milyen mechanizmusok léteznek egyes kulcsfolyamatok között (pl. az integrációból az egyesülésbe való átalakulás). Indokolatlan feltételezésként kezelték azt a tételt is, hogy a több kommunikáció szükségképpen tudati változáshoz vezet az embereknél. A tapasztalat ezzel szemben az, hogy a polgárok továbbra is ragaszkodnak az európai nemzetállamokhoz.

A neofunkcionalisták (Ernst Haas, Leon Lindberg, Philippe C. Schmitter) a jóléten és a biztonságon túl a nemzeti politikai elitek fontosságát is elismerték, továbbá a funkcionalizmus világszintű szemléletével szemben a regionális integrációt pártolták. Mun-

kasságuk kísérlet volt az EK alapító elitjei stratégiáinak elméletbe foglalására, az integráció „közösségi módszerének”⁷ leírása miatt egészen az 1970-es évekig az európai egységesülés hivatalos elméleteként kezelték.

A neofunkcionalisták kulcsfogalma az integrációt előmozdító automatizmusként fel-fogott továbbgyűrűzés (spillover), mely szerint egy bizonyos területen történő együttműködés szükségképpen más területeken való együttműködések von magával.

A funkcionalizmus technokrata automatizmusához képest a politikai cselekvést jobban belekalkulálták az integrációs folyamatba: az integrációs folyamatot céltudatos, önérdékkövető szereplők mozdítják előre, a gazdasági továbbgyűrűzés politikai aktivizmust igényel. Az integráció előrehaladásával összefüggésben a neofunkcionalisták elsősorban a politikai elit és jelentős csoportok, nem pedig a széles tömegek lojalitásának közösségi szintre tolódását igényelték.

Haas a nemzetek feletti politikai egység (polity) létrejöttét a modernitás megnyilvánulásaként kívánatosnak tartotta, ezzel túllépte a nemzet fogalmát. Az új korszakban álláspontja szerint nem a hagyományos „high politics”, hanem a jóléti és az anyagi igények kielégítése a legfontosabb, egyúttal a kormányzás inkább igazgatási feladatokat, mint ideológiavezérelt tevékenységeket jelent.⁸

A politikai integráció négy előfeltételét Lindberg határozta meg: 1. központi (regionális) intézmények és politikák megléte; 2. ezen intézmények képessége gazdasági és társadalmi folyamatok kezdeményezésére; 3. az intézmények feladatai expanzívak legyenek; 4. a részt vevő államok érzékeljék, hogy az új intézmények és közös politikák megteremtését célzó projekt egybevág érdekeikkel (ez utóbbi az integráció előrehaladása szempontjából központi jelentőségű). A tagállamok érdekeinek fontossága tehát – közvetve – ebben az elméletben is megjelenik.

Az európai építkezést az első évtizedekben valóban a neofunkcionalista logika alapján tervezték és valósították meg, de hangsúlyozni kell, hogy ekkor elsősorban negatív integrációról, azaz a vámok és korlátozások, valamint egyéb, elsősorban gazdasági hátrányt jelentő akadályok lebontása valósult meg, ami a részt vevő államok mindegyikének érdekében állt, nem pedig automatikus folyamatról volt szó.

Az intergovernmentalisták kritikái (l. a későbbiekben) nyomán a neofunkcionalisták elismerték, hogy az integráció dinamikája adott esetben kifulladásra is vezethet. Az integrációs folyamat valójában az államok közötti feszültség forrása is lehet, ezáltal eltérítheti a további integrációt. Ezt a jelenséget a túlfolyás (spillback) fogalommal írták le.

A neofunkcionalizmus kísérletet tett a hatalmi politika egy újfajta, nemzetek feletti módszerrel való felváltására, amelyet a nemzeti politikai rendszerben tapasztalhatóhoz hasonló konszenzus köré terveztek építeni. Az elméletet azonban – elsősorban intergovernmentalista kiindulópontból – számos bírálattal illették.

Többek között De Gaulle elnök „üres székek” politikája az 1960-as években megmutatta, hogy nemzeti érdekek továbbra is léteznek, azaz a neofunkcionalizmus valószerűt-

lennek mutatkozik a tapasztalati valósággal szemben, amely továbbra is a nemzetállamok relevanciáját mutatja. Ezen túlmenően erősen vitatható a funkcionális dinamizmus vagy bármilyen automatizmus (továbbgyűrűzés) létezése. Egy etikai-normatív jellegű kritika szerint a nemzetállam a legjobb eszköz néhány alapvető érték (igazság, szabadság) védelmére, a nemzetállami rendszer feloldása ezen értékeket sodorná veszélybe.

Egyesek a függő változó-probléma alapján alapvetően tévesnek értékelték a neofunkcionalizmust: nem tisztázott ugyanis az integráció végcélja. Ha a nemzetek feletti közösség, akkor az integrációelmélet egy nem létező dolgot akart elméletbe foglalni – egy bizonyos, általános végállapot alapján való elméletalkotás pedig szükségszerűen alapjaiban hibás vezérlőelvre utal.

A kormányközi Európa nemzeti érdekeken alapuló koncepciói

Amint ezt már említettem, az 1960-as években alapvető változás állt be az európai integrációval foglalkozó irodalomban. Az addig domináns neofunkcionalizmus háttérbe szorult az államok (pontosabban: a kormányzatok) és a nemzeti érdekek európai egységesülésben betöltött főszerepét hangsúlyozó, de korántsem egységes nézetekkel szemben.

Igaz, e megközelítések nem feltétlenül tekintették intellektuális elődnek a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájában domináns realista, neorealista elméleteket, az állam- (kormány-) központúság hasonlósága okán mindenképpen érdemes áttekinteni ez utóbbiak mondanivalóját az integrációról.

Realizmus, neorealizmus és intergovernmentalizmus

A klasszikus realizmus a második világháború kitörése, majd a hidegháború nyomán válhatott uralkodó irányzattá a nemzetközi politikai gondolkodásban, az angolszász világban addig egyeduralgoló liberális-idealista felfogás ellenpárjaként.

A nemzetközi politika rendszerszerű keretbe foglalása a realista iskola „atyja”, *Hans J. Morgenthau* nevéhez fűződik.⁹ 1948-ban megjelent *Conflict Among Nations* című könyvében fogalmazta meg a realizmus főbb elméleti téziseit: a normákkal szemben szerinte a tényekből (realitás) kell kiindulni a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatakor, de ezeket értelemmel is fel kell ruházni (racionális).

Elutasította a két világháború közötti idealista (az emberiség tökéletességéből, a kollektív biztonság erényeiből, a posztnemzeti rendszerek békéhez való hozzájárulásából és a nemzetközi szervezetek fontosságából kiinduló) megközelítést. Ezzel szemben álláspontja szerint a nemzetközi kapcsolatok önérdékkövető szereplők interakcióját jelenti egy alapvetően anarchikus környezetben. Az államok racionális, egységes sze-

replők, amelyek az érdekeiket az államok rendszerében elfoglalt helyük értékeléséből vezetik le.

A nemzetközi környezetet jellemző anarchiában a racionális állami politikacsinálás a kockázatok minimalizálását és a hasznok maximalizálását követeli meg. Morgenthau megállapítása szerint az állami önszegély rendszere természetes, sokszor önszabályozó, sőt nagy mértékben etikus módja is a nemzetközi kapcsolatoknak. A klasszikus realizmus a túlélés követelménye szempontjából határozza meg az érdekeket (l. a Bevezetésben), amelyek a biztonság és a katonai képességek köré épített államközi politikát eredményeznek.

Mivel minden állam racionális megfontolásokból indul ki, e biztonságra törekvés a másik állam biztonságát csökkenti (biztonsági dilemma). Hatalmi eszközként fogja fel a külpolitikát, amelyben egy állam hatalmának növelése csak a többi kárára valósítható meg, mozgatórugója pedig az emberi hatalomvágy határtalan természete.

A – ritkán létrejövő – nemzetközi együttműködés a biztonsági dilemma kezelésének módja lehet, ugyanakkor bármely kísérlet poszt-nemzeti kormányzati intézmények létrehozására és ezzel az államrendszer felbomlására alapjaiban elhibázott.

Kenneth Waltz 1979-ben született műve, a *Theory of International Relations* alapján létrejött strukturális realizmus (neorealizmus) mint összefüggő, keretbe foglalt elmélet élesen elhatárolja a nemzetközi rendszer szintjeit, elemzésének alapegysége pedig a nemzetközi rendszer struktúrája. A struktúrával kapcsolatos három alaptézis az anarchia mint rendező elv, az államok funkcionális hasonlósága, valamint a hatalom államok közötti egyenlőtlen eloszlása.

Waltz meghaladja Morgenthau megállapításait annak leszögezésével, hogy a nemzetközi kapcsolatok intézését nem lehet kizárólag az emberi természettel vagy az államok belső jellemzőivel magyarázni, figyelembe kell venni a rendszer struktúráját is.

Waltz megállapítása szerint a nemzetközi rendszert inkább az anarchia, mint a hierarchia jellemzi. Formálisan és funkcionálisan egyenlő egységek (államok) alkotják, a kulcsváltozó a képességek rendszerszintű eloszlása, amely viszonylagos hatalomként értelmezhető.

Felvetődik a kérdés, hogy miért az államokat tekintjük a rendszer egységeinek annak tudatában, hogy azok nem a nemzetközi kapcsolatok kizárólagos szereplői, ráadásul fontosságuk a nem állami szereplők javára folyamatosan csökken? Waltz az alább részletezett későbbi elméletekben is visszatérő gondolata szerint az államok sosem voltak a nemzetközi rendszer kizárólagos szereplői, de továbbra is a legfontosabb résztvevők maradnak (csakúgy, mint a gazdaság rendszerében a vállalatok), ezzel a nemzetközi struktúrát az állam fogalmai szerint határozza meg.

A neorealizmus alapvetően azt vizsgálja, hogy a nemzetközi rendszert jellemző anarchia strukturális tulajdonságai hogyan rögzítenek korlátokat a nemzetközi politikában való fellépés lehetőségeinek. A legerősebb államok érdekei és lépései határozzák meg a

rendszer természetét, a képességek eloszlásának megváltozása az egységek viselkedésének módosulását eredményezi.

Az anarchia teremthet rendet, de megakadályozza az államok hatékony és hosszú távú együttműködését az államközi játszma alapvetően kompetitív és racionális természete miatt – ugyanis az államok racionális alapon a túlélés valószínűségének maximalizálására törekednek. A szövetségek, együttműködések a túlélés jól megalapozott, racionális eszközei lehetnek, azaz a kiegyensúlyozó viselkedés lényegében a relatív képességekkel függ össze.

Waltz az „integrációt” államon belüli állapotnak tekinti, az államok között ezzel szemben (az esetleges mélyebb együttműködésből eredő hasznok egyenetlen eloszlása, valamint a függőség vállalhatatlan szintje miatt) mindössze „interdependencia” jöhet létre, ugyanis az önszegély elvén alapuló rendszerben a biztonsági megfontolások a politikai érdek mögé sorolják a gazdasági haszon szempontját. Fentiek alapján a nemzetközi politika területén valószínűtlen vagy lehetetlen a stabil normák megteremtése, a formális intézményeknek nincs érdemi autonómiájuk, továbbá egy alkotmányos nemzetközi rezsím elképzelhetetlen. Ezekből adódóan a realista–neorealista megközelítések az európai integrációnak sem tulajdonítottak különösebb fontosságot.

A rendszerszintű megközelítés az EU-hoz hasonló szervek létesítését a bipoláris rendszer termékeiként szélesebb világpolitikai összefüggésbe helyezi. Aligha vitathatatlan érvelés, hogy az európai egységfolyamat a hidegháború kibontakozásával párhuzamosan, az Egyesült Államok gazdasági és politikai ősztönzésére indult meg, mintegy ellensúlyozva a Közép-Európában hatalmas katonai erővel jelen lévő Szovjetuniót. Sosem tudjuk meg, hogy az EK a világpolitika struktúrája okán fejlődött ki, vagy a szovjet katonai fenyegetettség hiányában is kialakult volna.

A strukturális realizmus 1980-as évektől kezdve megjelent kritikái¹⁰ a társadalomtudományi vitákban szokásos témákra – az elemzés szintjére, a fogalmak pontosítására, az elmélet filozófiai alátámasztására – összpontosítanak. Elutasítják a wilsoni liberalizmus válaszait, de osztják a „Realpolitik” hagyományos liberális és marxista értelmezéseit. Bizonyos értelemben Ernst Haas szavaival élve a „nemzetállamon túl” akarnak lépni a nemzetközi szervezetek és rezsimek elkülönítésével, a szuverenitás fogalmának megváltoztatásáról való gondolkodással, vagy az állam központi szerepének („state-as-actor”), az államközi rendszer jelenkori létjogosultságának megkérdőjelezésével.

Az európai integráció neofunkcionalista elméletét az 1960-as években háttérbe szorító, Stanley Hoffmann, Roger Hansen és Alan Milward nevéhez kapcsolható *intergovernmentalista*, azaz kormányközi megközelítés a nemzetállamok szerepének elsődlegességét hangoztatták az európai egységesülésben (vö. a realista megközelítéssel, miszerint az államok a világpolitika alapvető egységei).¹¹

Stanley Hoffmann – ahogy a tanulmány elején is említettem – a realista, neorealista felfogásokhoz képest a nemzeti érdekek mélyebb fogalmát akarta megteremtetni. Esze-

rint azok olyan képződmények, amelyekben az eszmék és az ideálok, az előzmények és a korábbi tapasztalatok, a belső erők és mértékek is szereppel bírnak, emellett az érdekek döntően belső megalapozottságúak.¹²

Hoffmann bírálta a neofunkcionalistákat, mondván, hogy azok túlzottan a folyamatra koncentráltak, ezáltal nem vették figyelembe annak történelmi kontextusát.

A belső kényszerek pluralitásából, valamint abból a tényből, hogy a nemzetközi rendszerben minden állam helyzete egyedi, különbözőségek fakadnak, ezek pedig centrifugális tendenciákat teremtenek, azaz inkább divergáló, mint konvergáló érdekeket ösztönöznek.

Értékelése szerint az 1960-as évek feszültségeinek az a legfőbb oka, hogy a tagállamok nem tudtak megállapodni az új nemzetek feletti entitás globális rendben elfoglalt helyzetéről.

Bár egyes, a nemzeti elitiek pozícióját nem fenyegető szférákban (low politics, negatív integráció) az integráció sikeres tudott lenni, azokon a területeken, ahol a kormányok autonómiája vagy a nemzeti identitás elemei kerültek volna veszélybe, nem került sor érdemi integrációra. Ennek oka, hogy az ún. high politics a politikai cselekvés autonóm terepe: a nemzetek a nemzeti önállóság biztonságát, vagy annak saját maguk által ellenőrzött bizonytalanságát részesítik előnyben a kipróbálatlan egyesüléssel szemben.¹³ A low politics területén viszont sor kerül együttműködésre, mert az hozzájárul azon területek feletti ellenőrzés megtartásához, ahol a társadalmak közötti tranzakció vált normává.

Hoffmann feltételezése szerint a Monnet-Haas módszer csak ott működőképes, ahol az integráció garantálni tudja a folytonos pozitív összegű eredményeket, vagy ahol az érdekeket végérvényesen közössé lehet tenni (ez a gazdaság területén működhet, de a politikai integrációban nem).

Az integrációs területek funkcionista kibővítése bizonytalanságot hozhat az egész projektet illetően, ezért konfliktus alakulhat ki a kormányok között.

Ezen túlmenően a nemzetek feletti intézmények is fenyegetést jelenthetnek a nemzeti politikai szereplők számára, ami úgyszintén kiválthatja ezek ellenállását.

Az integráció előrehaladása végül külső bizonytalanságokat is eredményezhet. Ezek kiemelten az Egyesült Államokkal való rivalizálás formájában jelentkezhetnek, amit Hoffmann mindenképpen el akart kerülni.

Hoffmann a spillover fogalmát is bírálta, ugyanis annak feltételezésekor a funkcionalisták jelentős ellentétes erőktől és logikáktól tekintettek el. Azt is kétségbe vonta, hogy az európai integráció vezérelve az ipar és a technokrácia lenne, ehelyett a politika kiemelt szerepére helyezte a hangsúlyt.

Roger Hansen szerint a neofunkcionalisták három elméleti hibát vétettek: elutasították a high politics–low politics problematika vizsgálatát, nem helyezték megfelelő nemzetközi perspektívába az európai integrációs tapasztalatokat, valamint elképzel-

hetetlennek tartották a közös piac gazdasági előnyeinek nemzetek feletti intézmények nélküli elérhetőségét.¹⁴

Hansen következtetése az, hogy a neofunkcionalizmus nem tudja maradéktalanul megmagyarázni az EK-t formáló eseményeket: alkalmazható a low politicsra, de a high politicsra nem, sem pedig e kettő kapcsolatára. A neofunkcionalisták ezen kívül helytelen következtetéseket vontak le előfeltételezéseikből: nem számoltak pl. azzal, hogy a társadalmi pluralizmus akár el is lehetetlenítheti a spillovert. A politikai integráció tehát inkább megfontolt, szándékos politikai döntések eredménye, mint a gazdasági átalakulás logikus következménye.

Az intergovernmentalizmus jelentőségét az adja, hogy az 1960-as évektől kezdve megdöntötte a neofunkcionalizmus egyeduralmát az integrációelméletben. Ez utóbbi lényegét cáfolta a gazdasági és a politikai integráció közötti kapcsolat kétségbe vonásával. Mindazonáltal a gazdaság és a politika viszonylag autonómként való intergovernmentalista feltételezése nem kapott maradéktalan igazolást az EK fejlődése tükrében (létrejött pl. – bár igen korlátozott hatáskörrel és szoros kormányközi kontroll alatt – a Közös Kül- és Biztonságpolitika, a Gazdasági és Monetáris Unió, valamint a maastrichti szerződés). Következtetesképpen az EK/EU konstrukció sokkal összetettebb egy tisztán kormányközi rendszernél, ugyanis egyes területeken az államok önként lemondtak szuverenitásuk egy részéről.

A hidegháború lezárultát és a kétpólusú világrend felbomlását követően komolyan vetődött fel az a kérdés, hogy mindez milyen következményekkel jár az európai integrációra.

A neorealista választ *John Mearsheimer* adta meg, aki szerint az európai államok közötti együttműködés nehezebbé válik a kommunista blokk részéről korábban fennállt tartós fenyegetés és az Egyesült Államok védőszárnya hiányában. A nemzetközi gyanakvás növekszik az államok elvesztett autonómiája és az együttműködésből származó nyereségek egyenlőtlensége miatt. Európa – a hagyományos államközi játszmák helyszínéül – a multipolaritás környezetében inkább a konfliktus, mint az együttműködés terepe lesz.¹⁵

Az államközpontú hagyomány európai egységesülésre vonatkoztatásának tekinthetjük *William Wallace* javaslatát az integráció fogalmának kettéválasztására. Eszerint informális integrációnak tekinthetjük a kifejezett politikai döntés nélkül keletkező gazdasági és társadalmi függőségeket és kölcsönhatásokat. A formális (akár az informális integráció következményeként kialakuló) integráció a nemzeti elitek kooperatív mérlegelése alapján történő intézményépítés.

A formális integrációt fontosabbnak tartja, mert azon túl, hogy meghatározza az európai szintű kormányzás természetét és kiterjedését, alapvetően az államok és a nemzeti kormányzatok hiteles entitásokként való továbbélését szolgálja. Ez a folyamat ösztönzi az informális integrációt (utóbbi nem lehetséges az előbbi nélkül, pl. az Egységes Európai Okmány nemzetiérdek-központú tárgyalásai esetében).

Wallace szerint az európai alapszerződések – az EU integrációs folyamatának megvitátását, meghatározását, módosítását vagy megerősítését célzó – módosításához kormányközi tárgyalásokra van szükség, a politika ez esetben nemzetek közötti folyamat.¹⁶

Joseph Grieco szerint az Európai Unió létrehozását célzó maastrichti szerződés megkötését követően a neorealista elmélet komoly kihívásokkal szembesül a nemzetközi politika európai útjának magyarázata terén. Ezeket Grieco négy csoportra osztotta:

1. Az eszközracionális feltételezése az államok között azt sugallja, hogy a maastrichti szerződés létrejötté vagy irracionális lépés volt, vagy el kell ismerni, hogy a racionális államok adott esetben jelentőséget tulajdonítanak a nemzetközi intézményeknek.

2. Abból, hogy a hatalom folyamatosan áthelyeződik közösségi intézményekhez, az következik, hogy az anarchia ebben a régióban nem a fő strukturális ismertetőjegye a nemzetközi politikának.

3. Németország 1980-as évektől növekvő jelentőségének a neorealista feltételezés szerint azt kellett volna eredményeznie, hogy a többi tagállam a növekvő aszimmetriák kiigazítására törekedjen. Ezzel szemben a maastrichti szerződés a gyakorlatban megerősítette Németország európai hegemon státusát.

4. A neorealista elmélet relatív helyzete is megkérdőjeleződik, ugyanis a funkcionalista, institucionalista és egyéb elméletek empirikusan meggyőzőbb állításokat tesznek az európai integrációval kapcsolatban.¹⁷

Grieco a rivális elméleteknél meggyőzőbb alternatív, neorealista hipotézis kifejlesztését tartja szükségesnek az integráció intenzifikálódásának magyarázata terén.

Ennek kísérleteként az EMU-tárgyalások példáját kezdeti szupranacionális támogatás nélküli államközi alkuként értelmezi. Arra a kérdésre, hogy miért döntöttek így az államok, a „voice opportunities” hipotézis adja meg a választ: ha van közös érdek, az államok tárgyalnak az együttműködést célzó megállapodás szabályairól. E tárgyalások keretében a gyengébb, de befolyásos partnerek biztosítani akarják, hogy az így alkotott szabályok megfelelő alkalmat adjanak számukra aggodalmaik és érdekeik kifejezésére. Ezáltal megakadályozzák, de legalábbis korlátozzák az erősebb felek dominanciáját.¹⁸

A kritikák szerint Grieco találékonyan használta a neorealista premisszákat az intézményesítés magyarázására, de feltételezéseit (az államok elsődleges szereplők, egységes entitások, amelyek eszköz-racionalitást alkalmaznak) vitatják.

Interdependencia-elmélet

Haas javaslata szerint az integrációt nem elkülönülten kellene tanulmányozni, hanem az interdependencia egyik jelenségeként.

Az interdependencia Robert O. Keohane és Joseph Nye munkássága nyomán a nemzetközi kapcsolatok központi megközelítésévé vált az 1970-es években, alternatívát kínálva az addig egyeduralgoló realista irányzattal szemben. Abból indultak ki, hogy a világrend diffúz jellegű, amelyben az államok fontos, de nem egyedüli szereplők (nem-

zetek feletti entitások, multinacionális vállalatok, transznacionális érdekcsoportok, szubnacionális szereplők is jelentőséggel bírnak), e rendszerben a kapcsolatok nemzetközi és transznacionálisak. A regionális integráció a nemzetközi rendszer elemeinek újrászervezésére tett kísérlet.¹⁹

Az interdependencia növekedésével az államok újraértékelik nemzeti érdekeiket, ami lehetővé teszi a más államokkal közös álláspontok kialakítását – ezt segítik elő a nemzetközi intézmények.

Az EU-ra vonatkoztatva az interdependencia-elmélet a sokszereplős komplexitást próbálja megragadni a tiszta kormányköziséggel és az egyirányú neofunkcionalizmussal szemben. Jellegzetessége e megközelítésnek, hogy nem előlegez meg semmilyen integrációs végpontot.

Carole Webb szerint az EK politikai egysége valamivel nagyobb rendet mutat, mint a kaotikusnak tűnő nemzetközi élet. Szerinte az integrációs irodalom két tábor, az intergovernmentalizmus és az interdependencia-elméletek dominanciája alá került, és mindkét megközelítés nagyobb hangsúlyt helyez a kormányzati szereplőkre, mint a neofunkcionalizmus.

Webb az interdependencia kétfajta értelmezését veti fel: egyrészt az a globális politikai gazdaság állapota, amely – potenciálisan, de nem szükségszerűen – regionális integratív választ eredményez; másrészt az interdependencia-elmélet és a nemzetközi intézmények formája között nincs normatív kapcsolat.

Az interdependencia-elmélet tehát alkalmas azon feltételek vizsgálatára, amelyek között a kormányok és egyéb gazdasági szereplők együttműködnek, másrészt azon tudósok és politikusok számára nyújt választ, akik nem kívánják megszabni az EK fejlődésének végpontját²⁰. A felfogás kiutat mutat az ún. $n=1$ dilemmából: eszerint az EK sui generis jelenség helyett az interdependens kapitalista gazdaságot érintő folyamatok értelmezésére irányuló kísérlet.

Az interdependencia-elmélet jelentőségét az adja, hogy az EU-ra egyedülálló intézményrendszere okán jellemző sajátosságoknál tágabb politikai kérdéseket tárgyalt, előrevetítve a politikatudományban bekövetkezett „kormányzási” fordulatot. Megmutatta továbbá, hogy az ún. „integrációelmélet” nem választható el a nemzetközi kapcsolatok tudományától.

Kétszintű játszmák

A *Simon Bulmer*, *Andrew Moravcsik* és *Robert Putnam* nevéhez kötődő megközelítések az állami érdekek és preferenciák eredetével foglalkoznak.

A nemzetközi kapcsolatok realista irányzata a külső környezet döntéshozók általi érzékeléséből vezeti le az érdekeket, azaz kevésbé foglalkozik a belpolitikai folyamatokkal.

A neoliberaisok ezzel szemben elsősorban az állami preferenciák kölcsönhatására, nem pedig a képességek államok közötti eloszlására összpontosítanak. Mind az állami

preferenciák kialakítását, mind az államközi alkufolyamatokat figyelembe veszik, ennek során kikerülhetetlen a belpolitika elemzése.

Simon Bulmer újítása, hogy az EK folyamatait belpolitikai megközelítéssel vizsgálta. Álláspontja szerint a nemzeti kormányok a közösségi rendszer kulcsszereplői, kapuőr-ként is viselkedve az EK és a nemzeti politikai rendszer között. Az EK-rendszer alapvető eleme viszont a nemzeti politikai egység (nem a tagállami kormányzat), amely legitimációs forrás az állami szereplők számára. Az európai szintű alkufolyamat megértéséhez az állami preferenciák hazai gyökereit kell vizsgálnunk, az integráció dinamikáját a nemzeti preferenciák kölcsönhatásai alapján határozhatjuk meg.

Andrew Moravcsik hasonló megközelítéssel elemezte az Egységes Európai Okmányt és arra a következtetésre jutott, hogy az a három legerősebb tagállam (Németország, Franciaország, Nagy-Britannia) neoliberais politikai gazdaságtan irányában konvergáló érdekei miatt valósult meg, e preferenciák pedig belső körülményekből eredtek. Látható, hogy bár a liberális-pluralista megközelítés is nyomon követhető a hazai és a nemzetközi szint közötti érintkezés vizsgálatában, ez egy realista jellegű érvelés: „az integráció elsődleges forrása az államok érdekeiben rejlik, és a relatív hatalom mind Brüsszelbe visz”.²¹

Az ún. kétszintű játszmák (a belpolitika és a nemzetközi kapcsolatok közötti összeköttetések) gondolata *Robert Putnam*tól származik, eszerint a nemzeti döntéshozók többé-kevésbé egyidejűleg két szintéren lépnek fel.

Belföldön a hivatalban lévők fő célja, hogy őket támogató koalíciókat kovácsoljanak a hazai csoportokból, míg a nemzetközi szinten – ezen hazai érdekcsoportok igényei szerinti fellépéssel – hazai pozícióik megerősítéséért fáradoznak.

Fentiekből megállapítható, hogy ez a megközelítés is a nemzeti kormányzati szereplők elsődlegességét hangsúlyozza az integrációban.

Liberális kormányköziség

Andrew Moravcsik, a liberális kormányköziség elméletének megteremtője nem realista vagy neorealista, de határozottan intergovernmentalista megközelítést alkalmazott. A liberális tradícióhoz sorolta magát, mégpedig az alábbiak feltételezése okán:²²

1. A politika alapvető szereplői racionális, autonóm egyének / csoportok, amelyek az önérték és a kockázatkerülés alapján lépnek interakcióba.

2. A kormányok a hazai társadalom részhalmozát képviselik, és ennek érdekei határozzák meg az államok érdekeit és identitásait nemzetközi szinten.

3. Az állami viselkedés és a konfliktus vagy együttműködés mintái az állami érdekek természetét és szerkezetét fejezik ki.

A kétszintű játszma modelljének továbbfejlesztésével a nemzeti preferenciakialakítás liberális elméletének és az államok közötti stratégiai alkufolyamatok intergovernmentalista megközelítésének ötvözésére tett kísérletet.²³

Az előbbi az integrációs eredmények keresleti oldalával foglalkozik, azaz a nemzeti preferenciák, érdekek az állam és a társadalom interakciójának következményei: „...belpolitikai konfliktusok által alakulnak ki, ugyanis a társadalmi csoportok politikai befolyásért versengnek, nemzeti és transznacionális koalíciók formálódnak és a kormányzat felismeri az új politikai alternatívákat. A belpolitika ismerete előfeltétele, nem kiegészítése az államok közötti stratégiai interakció vizsgálatának.”²⁴

Az integráció kínálati oldala azt jelenti, hogy a megfogalmazott érdekekről kormányközi módon alkudoznak – mindez jelzi a lehetséges integrációs eredmények korlátait.

Moravcsik kormányközisége is feltételezi az állami racionalitást, ugyanakkor az ennek megfelelő cselekvés nem rögzített preferenciákból, hanem a belpolitika dinamikus folyamataiból ered.

Moravcsik elkerüli mind a keresleti, mind a kínálati oldali redukcionizmust:

A keresleti oldalt a nemzeti preferenciaképzés igen komplex folyamatai jellemzik, e játszmák természete esetenként eltérő. Egyes dinamizmusok megegyeznek a tagállamokban: a kormány fő célja a hatalom megtartása – ehhez a fontos társadalmi csoportok támogatása szükséges, amit a belpolitikai intézmények, a politikai képviselő közvetít. E folyamaton keresztül képződnek a nemzeti érdekek és célok, amelyekről az államok nemzetközi szinten tárgyalnak.²⁵

A kínálati oldal bonyolultsága miatt Moravcsik itt is empirikus elemzéseket javasol, mindenesetre az EU különleges alkukörnyezetéről az alábbiakat feltételezi:

1. Olyan környezetről van szó, amelybe az államok önkéntesen lépnek be és nem kényszerítő vagy korlátozó erejű (ugyanis a történelemformáló döntések egyhangúan születnek).

2. Az institucionalizmus megközelítésével összhangban az államközi alkudozás információdús környezetben zajlik (sok ismeret áll rendelkezésre az EU-politikaalkotás sajátosságairól, valamint a többi tagállam preferenciáiról, kényszereiről).

3. Az EU-ban az alkudozás tranzakciós költségei alacsonyak (a tárgyalások hosszú időtartamúak, nagy mozgástér nyílik az „issue linkage”-ekre, az osztozkodásra, részmegállapodásokra).²⁶

Az európai szintű kormányközi alkuk megerősítik az államokat a belpolitikai egységeikkel szemben is – ennek eredményeként nő a kormányzatok belső autonómiája (ez egy lehetséges válasz arra a kérdésre, hogy miért vesznek részt az államok autonómiájukat végső soron korlátozó folyamatokban).

Ezen érvelést vitte tovább *Alan Milward*, aki szerint az európai integráció az európai nemzetállam megmentésére tett kísérlet.²⁷ A második világháború végén az európai államok ugyanis kettős dilemmával találták szemben magukat: egyrészt az interdependencia növekedésével, másrészt a növekvő társadalmi igényekkel és elégedetlenséggel. Ebben a helyzetben az volt a fő kérdés, hogy az államok hogyan nyújthatnak megfelelő nemzeti politikai programokat a fő hazai rétegek számára. E programok sikeres végrehajtása

a nemzetállamok mint elsődleges kormányzati szereplők hosszú távú megőrzésének feltétele volt. Ebben a helyzetben egyes politikai programok megvalósításának legalkalmasabb eszköze az integráció volt. A folyamatban a kormányzati elitiek játszottak főszerepet, és az integráció legfőbb motivációja a végrehajtó hatalom nemzeti szinten való megtartása, nem pedig lebontása volt. Mindez azt sugallja, hogy az integráció nem szükségszerűen eredményez elmozdulást a nemzetek feletti államiság felé, az államoknak pedig – ellenőrző funkcióval rendelkezve – érdekük az integráció elősegítése.

Az állami szuverenitás fentiekől eltérő értelmezését adja *Karl-Orfeo Fioretos*, aki szerint az integráció fellobbanásai (pl. az 1980-as években) azzal magyarázhatóak, hogy az államok alkalmazkodni kényszerülnek a legfőbb hazai támogató csoportok igényeihez. Ezek olyan erős belföldi koalíciók, amelyeknek érdekében áll az európai gazdasági tér széleskörű liberalizációja. Ez a megközelítés Moravcsik belpolitikafogalmát kérdőjelezi meg, azaz a nemzeti kormányok egyre kevésbé lehetnek kizárólagos közvetítők a hazai csoportok és a globális környezet között.

Szintén e témakörhöz kapcsolódik *Wolfgang Wessels* ún. „fúziós hipotézise”, amely az EU-val kapcsolatos dinamikus mezo-elmélet alkotására tett kísérletként értelmezhető. Wessels arra keresi a választ, hogy az integratív lendület hogyan növekszik az időben. Elutasítja azt a neofunkcionalista nézetet, miszerint az integráció egy adott végpont felé haladó egyirányú folyamat, de az integráció összeomlására vonatkozó realista utalást sem fogadja el.

Érvelése racionalista és statikus: az integrációt nemzetállami szereplők önérdék-követő tevékenységeként magyarázza, nevezetesen a kormányok azért törekednek integrációra, hogy közös – a belpolitikai polgári igényekből és a globális gazdasági interdependencia által meghatározott köteleességből adódó – problémáikat megoldják.

Wessels a jóléti/szolgáltató állam elterjedésének összefüggésébe helyezi elemzését (ezt tekinti a nyugat-európai államiság alapvető változásai mozgatórugójának), ezzel meghaladja Milward „nemzetállam-megmentési” indokát. Míg Milward a kialakult rend túlélésének biztosítékaként, Wessels a tagállamokban megnyilvánuló alapvető kormányzási stílus- és hangsúlyváltozásokkal összefüggésben értelmezi az európai egységesülést.

Az integráció a közös problémamegoldás érdekében egyes területeken létrejövő, fokozatos „szuverenitás-összegyűjtés”, ami egyre szorosabb fúzióhoz vezet: közösségi erőforrások egyesítése néhány állami területen... az egyes politikákért viselt felelőségek megoszlanak.²⁸ Mindez két fontos következménnyel jár: a fúziós hipotézis egyrészt a nemzeti elitiek cselekedetei szempontjából magyarázza az EU demokráciahiányát, másrészt azt akarja megmutatni, hogy az integráció hogyan vonja, „zárja be” a szereplőket.

A folyamat középpontjában tehát az államok állnak, de ezt az államközi interakciót többnek tekinti egyszerű diplomáciai érintkezésnél, ugyanis ez utóbbi esetén a kormányközi alkuk törékenyek lennének és felbomlanának az államok közötti érdek-egyensúly módosulásával (l. realizmus).

Hasonló gondolatmenetet ad elő *Fritz Scharpf* az ún. „közös döntési csapda” (joint decision trap) fogalmának bevezetésével, pesszimista nézőpontból írja le az integráció és a vele járó államközponitú intézményesülés visszafordíthatatlan természetét.

Scharpf megközelítésében az EK döntéshozatali rendszere lehetőség az államok közös problémáik megoldási módjainak kialakítására. E mérlegelések kimenetele azonban szuboptimális (nem a lehető legjobb megoldások racionális elemzéséből következik), aminek fő oka, hogy az EU intézményi struktúrája egy jellegzetes „döntési logikával” rendelkezik: a racionális kormányzati szereplők felelősek az EU-rendszert alakító alapvető döntésekért. Ebből adódóan még az integráció legbuzgóbb hívei sem mondanak le a döntéshozatalban meglévő vétőjogukról. A kevésbé integrációpárti államok másrészt olyan kompromisszumokra törekednek, amelyek biztosítják beleszólásukat a jövőbeli, a folyamatot alakító döntésekbe.

A fenti logika szerint hozott döntések egyetlen államot sem elégítenek ki maradéktalanul, sőt, a preferenciák kormányzatok által biztosított racionális optimumát sem érik el. Mindez természetesen nem ösztönzi az EU-szintű kormányzási képesség növelését, viszont lehetetlenné teszi a megtorpanást vagy visszafordulást.

Az ily módon kialakuló közös döntési csapda „olyan intézményi megállapodás, amelynek politikai eredményei velejáróan (nem véletlenszerűen) szuboptimálisak... Mindazonáltal, az elrendezés lokális optimumot képvisel azon résztvevők költség-haszon elemzésében, amelyeknek joguk lenne megváltoztatni azt. Nincs fokozatos út, amely által a közös döntési rendszerek átalakulnak nagyobb politikai potenciállal rendelkező intézményi elrendezésé.”²⁹

Moravcsik elméletének értékelésekor mindenképpen megállapítandó, hogy az nagy hatással volt napjaink EU-irodalmára, az empirikus vizsgálatra törekvő kutatók hasznos eszköznek találták azt az adatrendezésben és a hipotézisek vizsgálatában. Lényeges eltérés volt a realizmushoz képest annak figyelembe vétele, hogy az európai integráció (nemzetközi) politikája egy nagyon különleges intézményi környezetben zajlik.

Moravcsik kritizálta a neofunkcionalizmust, de felhasználta *Robert O. Keohane* a világpolitika intézményesülésének gyorsulását tárgyaló neoliberális institucionalista munkáját. Eszerint napjaink nemzetközi politikája több mint szuverén, önérdékvető államok biliárdgolyó-szerű ütközései. A rendszerben jelen lévő intézmények formájukat tekintve lehetnek céltudatos kvázi alkotmányos rendek (pl. az EU), ügyszpecifikus rezsimek, valamint az államközi érintkezés normái. Az intézményesülés foka befolyásolja az állami viselkedést (információáramlás, tárgyalási alkalmak, kormányok képessége mások teljesítésének figyelemmel kísérésére és végrehajtani saját kötelezettségeiket, képesség hiteles kötelezettségek vállalására, nemzetközi megállapodások szilárdságát érintő várakozások). Az államok anarchikus környezetben követik érdekeiket, de ezt a környezetet jelentősen megváltoztatja az intézmények jelenléte.

Moravcsik liberális kormányközisége fontos szerepet ró az intézményekre mint a pozitív összegű alkuk elősegítőire. Az államok hasznot húznak az EU intézményi környezetéből és hazai legitimációs célokra és a preferenciák követésére használják azokat. Csak akkor van veszélyben a kormányközi szemlélet, ha a nemzetek feletti vezetők tevékenysége által a döntések szisztematikusan eltérnek a tagállamok hosszú távú érdekeitől. Ezt a fejtegetést a neoinstitucionalizmus keretében vitték tovább, sok institutionalista elemző az állami preferenciák elsődlegességét adottnak tekinti.³⁰

Leon Lindberg meglátása szerint Moravcsik érvelésének egy része valójában egyes neofunkcionalista tételek alátámasztására is alkalmas. Az a fejtegetés például, hogy az európai folyamatokban való részvétel lehetővé teszi az államok relatív autonóm pozícióba kerülését a hazai csoportokkal szemben, vonatkoztatható a bizottságra is a nemzetiérdek-kialakítás folyamatával összefüggésben.³¹

Daniel Wincott hasonló jellegű, de éles kritikát fogalmazott meg a liberális kormányköziséggel szemben. Elsősorban Moravcsik azon érvelésével szállt szembe, miszerint a kínálati oldalon a kormányköziség dominanciája érvényesül. Ellenpéldaként az Európai Bíróság integrációs folyamatban játszott kiemelkedő szerepére utal, nyomatékositva, hogy – Moravcsik gondolatával ellentétben – a kínálati oldal nem kizárólag a történelemformáló pillanatokban, pl. szerződés módosításkor bír jelentőséggel.

Wincott kétségbe vonja a racionalitás feltételezését is, ehelyett az ismeretek radikális tökéletlenségét hangsúlyozza. Az ismerethálózat középpontja a bizottság, ezért annak dolgozói előnyben vannak más játékosokkal szemben (pl. tagállamok).

Moravcsik válaszában leszögezte, hogy a magas szintű alkuk vizsgálatához a liberális kormányköziség elméletileg megalapozott, de arra sincs okunk, hogy kirekesszük azt a mindennapi döntések elemzéséből.³²

Smith és Ray alapvetően a kétszintű játszma analógiájának túlságosan leegyszerűsített jellegét bírálja, egyben a szintek számának emelését tartották szükségesnek (l. többszintű kormányzás elmélete): Putnam eredeti (nemzetközi érintkezés: kormány–kormány viszony, belpolitika: kormány–nemzeti politikai egység viszony) szintjei mellé három további szintet emeltek be. Ezek az intézményesített kormányközi érintkezés (EK-tagállam–EK-tagállam viszony); a nem EK-tagállam kormányzata és az EK közötti érintkezés; valamint a szubnacionális érintkezés (nemzeti politikai egység–nemzeti politikai egység viszony).

Ezen túlmenően elismerték az európai intézmények elkülönült alkukörnyezetét, valamint a nem állami szereplők közti kapcsolatok lehetőségét, amelyek potenciálisan döntő alakítói az integrációs eredményeknek.

Az államok és az európai szintű intézmények kapcsolatával, különösen az intézményi döntések kérdésével elsősorban a következő pontban ismertetett institutionalista elemzések foglalkoznak.

Institucionalizmus – neoinstitucionalizmus

Az institutionalisták az integrációban is az intézmények szerepét hangsúlyozzák: ezek közvetítik a politikai küzdelmeket, ugyanakkor befolyásolják is a szereplők viselkedését. Az integráció egy intézményesített kooperáció, amelyben elsődleges szereppel bír a politika, a gazdaság ennek alárendelt pozícióban van.

Mark Pollack szerint az institucionalizmus elfogadja a fundamentalista intergovernmentalista nézetet a kormányok főszerepéről az EK intézmények létrehozásában és módosításában. A nemzetek feletti intézmények a tagállamok preferenciáinak határai között működnek, bár a tagállamok törekvései közötti különbségek kihasználásával módjukban áll a kezdeményező nemzetek feletti cselekvés is.³³

Geoffrey Garrett meglátása szerint a tagállamok szuboptimális módon korlátozták az autonómiájukat. Az Egységes Európai Okmány pl. olyan intézményi logikát képvisel, amelyben a nemzeti döntéshozók hatalma szigorúan körülhatárolt (ld. a minősített többségi szavazás körének bővítését). Ez nem magyarázható hagyományos államközpontú együttműködési megközelítésekkel, ugyanis ezek szerint az államok nem tesznek olyan lépést, amivel tönkretennék az államközpontú nemzetközi rendet vagy annak alapelveit. A magyarázat szerint a kormányközi intézmények környezete lehetővé teszi egyes államoknak vagy államok koalíciójának, hogy érvényre juttassanak bizonyos preferenciákat.

G. Garrett és George Tsebelis azon az alapon bírálták a liberális kormányköziséget, hogy az túlzottan az államok közötti stratégiai racionalitásra koncentrált. Az államközpontúságot nem vetik el, viszont meglátásuk szerint az EU intézményi komplexitását is figyelembe kell venni, a tényleges döntéshozatali szabályoktól nem lehet eltekinteni. Ezen túlmenően az intézmények preferenciái is befolyással bírnak a kormányközi alkudozás stílusára és tartalmára.³⁴

Wayne Sandholtz hibának tartja, hogy a liberális kormányköziség az állami preferenciák pusztá kifejezőjeként tekint a nemzetek feletti intézményekre. Ezzel szemben azok a társadalmi érdekek felé kiépített kapcsolatok révén további nem állami preferenciákat építenek be az EU döntéshozatali rendszerébe. E kapcsolatok által az EU belép a tagállamok belpolitikájába, megkerülve a nemzeti kormányok kapuőr-szerepét. „Ez változásokat indít el a hazai politikákban és intézményekben, azaz maguk az államok is megváltoznak az európai integrációban.”³⁵

A neoinstitucionalizmus (és a többszintű kormányzás) egyes tételeit vetítette előre *Donald Puchala* az integráció 1970-es évek eleji megközelítéseinek elvetésével.

Puchala az EK-t egy „egyetértési rendszerként” értelmezi. Ez egy olyan komplex entitás, amelyben a nemzetállamok fontos és elsődleges szereplők maradtak, de a politikai cselekvés több (szubnacionális, nemzeti, transznacionális és szupranacionális) szinten történik. Ez a pozitív összegű interakciók és a kölcsönös egyetértés kialakításának fóruma is. A konfliktusok az együttműködés módozatairól szólnak, az alkuk nem zéró-összegűek, hanem konvergens célok kialakításáról szólnak.³⁶

A *neoinstitucionalisták* a korábbiakhoz képest szélesebben határozták meg az intézmény fogalmát: kiterjesztették azt a formális és informális intézményekre, értékekre, normákra, illemszabályokra, szimbólumokra, cselekvési módokra és számos egyéb tényezőre.³⁷

Kiemelték az intézményi konfigurációk hatását a politikai eredményekre, olyan környezetet teremtve, ahol a szereplők nagyobb arányban tudnak pozitív összegű alkukat folytatni. Az intézmények információban gazdag helyek, kiemelt követelmény velük szemben az átláthatóság és a bizalom magas szintje (ezek köztes változók a szereplők preferenciái és a politikai eredmények között).

A racionális választási megközelítés szerint az intézmények formális jogi entitások és döntéshozatali szabályok összessége, amelyek kötelezettségeket rónak az önérdékkövető politikai szereplőkre (pl. minősített többségi döntéshozatal a tanácsban). Az intézményekben a résztvevők között stratégiai koalíciók kötődnek, valamint törekvések jelennek meg az intézményt irányító szabályok alakítására.

A történelmi megközelítés szélesebb definíciót fogalmaz meg: az intézmények formális szabályok, alkalmazkodási eljárások és szabványos működési gyakorlatok, amelyek strukturálják a politikai egység és a gazdaság egyes egységei közötti kapcsolatokat.³⁸ Nemcsak formális alkotmányos entitásokat tartalmaz, hanem informális interakciókat és az ún. „normatív társadalmi rend” megnyilvánulásait is (pl. megállapodások, viselkedési szabályok, alapvető viselkedési kényszerek).³⁹

Mark Pollack értékelése szerint a neoinstitucionalizmus legfőbb erénye, hogy a tagállam elsődlegességét hangsúlyozó intergovernmentalista érvelés mellett figyelembe veszi azt, hogy az intézmények is strukturálják az egyéni vagy kollektív politikai választásokat. Az EU eredményei tehát nem következtethetőek ki egyedül a preferenciák és relatív állami hatalom elemzéséből.

Ami a preferenciák kialakítását illeti, a racionális választás alapján álló neoinstitucionalisták szerint erre az intézményi terepen kívül kerül sor. A szereplők saját érdekeik racionális követői, az intézmények pedig az önérdékkövető cselekvés korlátai (meghatározzák, de legalább korlátozzák a politikai szereplők érdekérvényesítési stratégiáit).⁴⁰

Keohane szerint az intézményeket azért hozzák létre az államok, mert hasznot látnak azok funkcióiban, pl. a tranzakciós költségek (alkudozás során fellépő kockázatok és büntetések) csökkentésében.

A történelmi megközelítés gazdagabban értelmezi az intézmények befolyását: közben sőt változók, de a politikai cselekvés szélesebb kontextusát is irányítják. A szereplők nem annyira racionális hajlamokat, inkább közösen elfogadott szabályokat követnek. Következésképpen az intézmények képesek formálni a célokat és a preferenciákat, azaz strukturálják a politikai helyzeteket és hatással vannak a politikai eredményekre is.⁴¹

A szereplők nem mindig tökéletesen informáltak az intézményi következményeket illetően. Azok a szereplők, akik egy adott időpontban kialakítják az intézmény jellegét, nem feltétlenül vannak tisztában ennek hosszú távú következményeivel. A rendszer

jövőbeli szereplőinek is ezen önreprodukciós intézményi foratókönyvek alapján kell működniük („bezáródás”), tehát az intézmények független változókként kezelendők.

A fentiekkel összefügg (és egy lehetséges magyarázattal szolgál arra, hogy miért csúsztak ki a kormányzási funkciók a nemzeti ellenőrzés alól) az a megfigyelés, hogy „az intézmények hajlamosak állandósítani olyan döntéshozatali formákat, amelyek nem politikai viták, konzultációk vagy érdekcsoportok tevékenységének eredményei”.⁴²

Paul Pierson a nem szándékos következmények történelmi logikáját vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az intézmények tervezőinek rövid távú céljai olyan döntéseket eredményeztek, amelyek hosszú távon aláásták a tagállami ellenőrzést.⁴³

A szociológiai megközelítés nagyobb hangsúlyt helyez az intézmények kognitív dimenzióira. Az érdekek és az identitások benne rejlenek az intézmények által képviselt interakciós folyamatokban. Az érdekek – csakúgy, mint a cselekvés körülményei – társadalmilag, intézményi foratókönyvek alapján alakulnak ki (az új helyzetek felismerése és megoldása révén).⁴⁴ Ez az érvelés szoros összefüggést mutat az 1960-as évek közepén kibontakozó szociálkonstruktivizmussal, miszerint a valóság inkább társadalmilag felépített, mint objektíven létező.

Markus Jachtenfuchs álláspontja szerint az intézmények szimbolikus terelő, irányító (guidance) funkciót látnak el. Egyúttal elméleteket hoznak létre magukról, amelyek következményekkel járnak a szereplők interakciójára.⁴⁵ E diszkurzusok a politikai kezdeményezés alakítói, ezért ezen eszmék alakítása és alkalmazása stratégiai eszköznek számít. A fő kérdés, hogy ezek a diszkurzusok milyen módon kerülnek be az EU rendszerébe.

Thomas Risse a kommunikatív cselekvés fontosságát emeli ki: az EU egy fejlődő politikai egység, amelyet a normatív konszenzus kötőereje tart össze. Deliberatív folyamatok és politikai haladás nagyobb valószínűséggel jelennek meg olyan normákat, szabályokat és eljárásokat tartalmazó magasan intézményesített keretben, amelyek a szereplők között bizonyos fokú bizalmat és informális kapcsolatokat tesznek lehetővé.⁴⁶

MLG – gyarapodó elemzési szintek

Az 1980-as évek végen, az 1990-es évek elején számos korábbi elmélet újrafogalmazására került sor. Az Egységes Európai Okmány elfogadása, a Jacques Delors vezette bizottság intézményi aktivizmusa, az Európai Parlament hatásköreinek bővítése, majd az Európai Unióról szóló szerződés megkötése mind a neofunkcionalizmus újabb változatainak megjelenését⁴⁷, mind a föderalizmus újbóli megerősödését⁴⁸ eredményezte.

A fentiek mellett valóban új megközelítést a *többszintű kormányzás* (multi-level governance, MLG) elméletének képviselői⁴⁹ alkottak, akik alapvetően a politikai folyamatok szempontjából vizsgálták az uniót. A koncepció a nemzetgazdaságok egységes világgazdasággá való összefonódásával, a globalizáció felgyorsulásával összhangban, az 1990-es évek elején alakult ki. Érdemes hozzátenni, hogy az MLG-koncepció a maastrichti szerződésben is megjelenő, eleve több kormányzási szintet feltételező

szubszidiaritás fogalmával cseng össze, amely nem tesz fontossági sorrendet ezek között. Az 1990-es években megerősödő regionalizációs folyamat szintén gyakorlati példája az MLG-megközelítés létjogosultságának.

Az elmélet abból indul ki, hogy az EU egyre inkább önálló politikai egységként (polity) értelmezendő, amelyben a hatáskörök a kormányzás különböző szintjei és a különböző szereplők között oszlanak meg, ahol kiemelt cél a hatékonyság növelése, a költségek csökkentése és a nagyobb demokrácia. Elismeri a lojalítások egymást átfedő rendszerét, a többes identitások létezését. Az uniót a kormányzati és nem kormányzati elit komplex, többemeletes, földrajzilag egymást átfedő struktúrák összességéként határozza meg. A hangsúlyt a kormányzás folyamatára (governance) helyezi, a hatalom kérdéskörét pedig elkülönülten kezeli a szuverenitással összefüggő, zéró összegű játszmákból kiinduló elképzelésektől.

Mindez az állam fogalmának pluralistább felfogását teszi lehetővé, olyan színtérként értelmezve azt, ahol különböző napirendek, eszmék és érdekek versenyeznek. Az állam ugyan döntő fontosságú marad, de nem kizárólagos közvetítőként lép fel a belföldi és az EU szintek között. Irányítói, valamint a belföldi és nemzetközi szereplők tevékenysége eredményeként az állam egyre inkább egy többszintű politikai egység részévé válik.⁵⁰

Az MLG-megközelítés nem támaszt különösebb várakozásokat az európai szintű politikai egység dinamikájával szemben azt leszámítva, hogy a különböző kormányzati szintek közötti határok elmosódnak.

A koncepció kísérlet az EU politikai rendszerére jellemző komplexitás leírására, a hangsúly a változékonyságon, az előre jelezhetetlenségen, a sokszereplőségen van, röviden: a kortárs intergovernmentalisták nézeteire adott posztmodern válaszról van szó.

Az MLG-koncepció erénye, hogy módszertani keretet ad a politikai hálózat-elemzéshez (policy network analysis).

John Peterson az európai integráció vizsgálatának különböző elemzési szintekre való szétválasztási lehetőségére mutatott rá, szerinte minden egyes szinten más elméleti megközelítést lehet alkalmazni.⁵¹

1. A rendszer feletti szint a tágran értelmezett politikai-gazdasági környezetben lezajló változások elemzésére alkalmas, erre a makroelméletek (intergovernmentalizmus, neofunkcionalizmus) felelnek meg.

2. A rendszerszintű megközelítések az intézményi változásokat ragadják meg, erre a neoinstitucionalizmus képes leginkább.

3. A mezoszinten vizsgálhatóak az erőforrás-függőségek, erre a politikai hálózat-elemzés alkalmas.

Az első szinten kezelendő az integráció, míg a második és harmadik szinten a politikaformálási folyamatok jelennek meg (2.: policy-setting, 3.: policy-shaping).

Jeremy Richardson a politikai folyamatot négy elkülönülő fázisra osztja fel.⁵²

A napirend kialakításában (agenda setting) a „tudásközösségek” (epistemic communities) játsszák a főszerepet, míg a politika kialakításában (policy formulation) a politikai közösségek/hálózatok. A politikai döntési folyamatok vizsgálatára az intézményi elemzés alkalmazható, végül a politika végrehajtását a szervezetközi/magatartásvizsgálatok ragadhatják meg. Mindez egy bizonyos politikaterület feltérképezésére nyújt lehetőséget szereplő-alapú modellek alkalmazásával oly módon, hogy a politikát kizárólag érdekvezérelt folyamatként értelmező megközelítésen túllépve kiemelt, központi szerepet tulajdonít az eszméknek és a tudásnak.

Újabb megközelítések

A *nemzetek feletti kormányzás* elmélete (Alec Stone Sweet és Wayne Sandholtz) az integráció keresleti és kínálati oldalát írta le, kiemelve a transznacionális kapcsolatok központi szerepét az európai szintű szabályozás és kormányzási képességek iránti igények (kereslet) kialakulásában. Ez utóbbit nemzetek feletti intézmények biztosítják, ami hasonlóságot mutat K. Deutsch megközelítésével. A transznacionális területen megjelenő igények a döntéshozó intézmények részéről választ ösztönöznek, ezáltal a tagállamok képessége fokozatosan, de elkerülhetetlenül csökken az eredmények ellenőrzésében.⁵³ Az egyes politikaterületek skálája a kormányközi politikától a nemzetek feletti politikáig terjed, amelyben „a kormányközi alkudozás inkább a terméke, mint a kezdeményezője az integrációnak”.⁵⁴

A *konföderalista* irányzat keretében Murray Forsyth a nagyobb piacok építésében kölcsönösen érdekelt államok önkéntes társulásaként értelmezi az EK-t. Ez utóbbi az államok számára gazdasági érdekeik követésére rendelkezésre álló három lehetséges stratégia egyike (a másik kettő – a hegemonia gyakorlása, valamint a hatalmi egyensúly manipulációja – nem jellemző az EU-tagokra). Ezen irányzat szerint az európai integráció azért alakult ki, mert egy kis államcsoportnak érdekében állt az, hogy a nemzetközi rendszerben biztosítsák, megerősítsék érdekeiket. Az ezzel járó intézményesülésre azért van szükség, hogy az stabil és hosszú élettartamot kölcsönözzön a rendszernek.⁵⁵

Alex Warleigh ezzel szemben azzal érvel, hogy ha az EU esetében a kormányközi intézmények dominanciája a konföderális nemzetközi elrendezésnek követelményeinek felel meg, azonban kizárólag abból, hogy az EU nem föderáció vagy nemzetközi rezsím, nem következik, hogy konföderáció.

Jacob Øhrgaard a Közös Kül- és Biztonságpolitika elemzése során arra az eredményre jutott, hogy az azt megelőző Európai Politikai Együtműködésben a nemzetek feletti intézményeknek kevés szerepe volt, ezért az eredmények a kormányközi dinamikának tulajdoníthatóak. A kormányközi integrációt három folyamat köré próbálja meg konceptualizálni:

1. A szocializáció a bizalom elégséges szintjéhez szükséges előfeltétel.
2. A kooperációt a bizalom elégséges szintje teszi lehetővé, és a közös érdekek alapján valósul meg.

3. A formalizáció kiterjesztésére az együttműködés által van mód.⁵⁶

Øhrgaard tehát kiemelt szerepet tulajdonít az államok cselekedeteinek e folyamatok elindításában.

Paul Taylor az EU-t társulásként határozza meg. Vizsgálódásainak tárgya az, hogy a megosztott társadalmak hogyan érhetnek el kormányzati stabilitást⁵⁷. Az EU-ra adaptálva ennek felel meg az arányosság elve a Miniszterek Tanácsában, valamint az egyes esetekben rendelkezésre álló vétőjog.

Taylor meglátása szerint a regionális funkcionális rendszerek erősítésével bekövetkező integráció inkább élesíti, mint enyhíti a nemzetek közötti megosztottságot, törésvonalakat.⁵⁸ Az eliteket két, ellentétes irányú ösztönző befolyásolja: egyrészt a nemzetek feletti szint erőforrásainak kiterjesztése (remélve, hogy ebből a saját szegmensének haszna származik), másrészt az igény saját szegmensük integritásának és autonómiájának megővésére.

A nemzetek feletti funkcionális képességek növekedésével együtt jár a társadalmak közötti aktivitás, ez pedig meggyengítené az elitek támogatói rétegeit. Ez az érvelés tehát egy lehetséges magyarázat arra, hogy az államok önmegőrzésének beépített ösztönzői és saját hatalmi alapjuk korlátozása hogyan hozható összhangba az integrációval (arra, hogy miért törekednek az államok látszólag irracionális vagy szuboptimális kimenetekre).

A konföderális és társulási megközelítéseket *Dimitris Chrysochoou* kísérte meg egyesíteni.

Az EU-t „konföderális összetársulásként”⁵⁹, a kormányközi és a föderális megoldások két pólusa közötti irányítási módként határozta meg. Az EU „összetett politikai egység, amelynek különálló, kulturálisan meghatározott és politikailag szervezett egységei összekapcsolódnak az *unió* konszenzuálisan, előre elrendezett formája keretében, bizonyos célok érdekében, anélkül, hogy elveszítenék nemzeti identitásukat vagy lemondának szuverenitásukról egy magasabb központi hatalom javára”.⁶⁰ Chrysochoou tehát összeköti az önkéntes társulás konföderális eszméjét az „elszigetelt autonómia” konszociációs vonatkozásával.

Felfedi az európai integráció elitvezérelt természetét és az EU szembeötlő demokráciahiányos karaktere közti kapcsolatot is. Álláspontja szerint ugyanis az EU intézményi és döntéshozatali szerkezete oly módon alakította az integrációs folyamatot, hogy továbbra is az államok irányítják a közösségépítés folyamatait. Az elitek fellépése ebből adódóan komolyan korlátozza a lentől jövő integrációs erőket, amelyek egy európai „demosz” létrejöttében bírna szereppel (ez az EU negatív tulajdonsága). Ugyanakkor pozitív oldala is van az EU konföderális-konszociációs jellegének: biztosította a nemzeti demokratikus intézmények megőrzését a mélyülő európai integráció kereteiben.

Összegzés

A fent tárgyalt elméleti irányzatokat véleményem szerint alapvetően két fő csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportba tartoznak azok a megközelítések, amelyek idealista alapon állva megkérdőjelezzik az államokra épülő nemzetközi rendet, és annak meghaladásával egyfajta nemzetek feletti állam vagy kormányzási forma kialakulását igénylik (pl. föderalizmus, funkcionalizmus, neofunkcionalizmus, nemzetek feletti kormányzás elmélete). A másik csoport – jobb szó híján nevezzük ezeket realista ihletésű elméleteknek – részét képezik azok a koncepciók, amelyek a nemzetállamok megőrzésével, vagy azok dominanciájával, de legalábbis kiemelt szerepével képzelik el az integrácót (intergovernmentalizmus, liberális kormányköziség, többszintű kormányzás elmélete).

Az egyes irányzatok áttekintése során megállapítható, hogy általában gazdasági fellendülés idején kerülnek előtérbe az idealista típusú elméletek, míg a realista ihletésűek akkor dominánsak, amikor a gazdasági megtorpanás – és ezzel a nemzeti megoldások keresése – jellemző.

Az európai jóléti szint 1950-es, 1960-as évekre jellemző ugrásszerű emelkedése ily módon együtt járt a föderalista, funkcionalista majd neofunkcionalista elméletek dominanciájával. Az európai integráció beindulását további gazdasági eredmények kísérték, viszont a Hallstein-féle bizottság közösségiesítő törekvései komoly ellenállással találtak szemben magukat. Ennek eredményeképpen a nemzeti érdekek elsődlegességét hangoztató intergovernmentalista érvelés egyre inkább előtérbe került: a luxemburgi kompromisszumot követően az európai folyamat lényegében kormányközi alapon haladt előre. Tovább erősítette ezt a folyamatot az 1973-as világgazdasági válság, amelyen alapvetően nemzeti programokkal kívántak úrrá lenni az európai államok.

Az idealista elméletek csak az 1980-as közepén visszatérő gazdasági fejlődés, a Delors-bizottság kezdeményezései, és az egységes belső piac programjának meghirdetése kapcsán kaptak újra befolyást.

A maastrichti szerződés létrejöttét és a monetáris unió beindítását, azaz az integráció felgyorsulását, mélyülését követően az ortodox realista megközelítések okkal háttérbe szorultak, ugyanis be kellett ismerni, hogy az európai folyamatokban már nem kizárólagos az államok szerepe. Éppen ezért tudott oly nagy népszerűsége szert tenni az MLG-koncepció, mindazonáltal a klasszikus és a liberális kormányközi elképzelések is rendelkeztek további mondanivalóval.

A 2000-es évtized lassuló gazdasági növekedése közepette sorra kerülő bővítési folyamat a korábbiaknál is nagyobb heterogenitást eredményezett mind gazdasági, mind politikai szempontból. Ezt a „fáradtságot” próbálták meghaladni az alkotmányos szerződéssel, amelynek kudarca ismét a nemzeti érdekek további érvényességét tette mindenki számára láthatóvá.

Érdemes megjegyezni azt is, hogy a megjelenő pénzügyi, költségvetési, politikai válságok, az integráció jövőjét illető tanácstalanság okait a fent tárgyalt elméletek nyilvánvalóan nem tudták maradéktalanul megmagyarázni. Az integrációval foglalkozó irodalom legújabb képviselői kiemelték, hogy az eddigi megközelítések az elitek és a politika szerepén túl nem vették kellőképpen figyelembe a társadalmi tényezőt, márpedig társadalmi támogatás nélkül bármilyen európai szintű politikai és intézményi építkezés hiábavaló. Jó példa erre a maastrichti és a nizzai szerződés nehézkes, különalkukkal történt elfogadtatása, majd az alkotmányos szerződés francia és holland leszavazása.

Mindezek mellett úgy látom, hogy a társadalmi tényező hangsúlyosabb figyelembe vételével a politikai realizmus hagyományai, elméleti kategóriái – az államok központi szerepe, a hatalom, az érdek – jó eséllyel még hosszú ideig a nemzetközi politika és az európai integrációs irodalom kulcsfogalmai maradnak.

Az európai integrációban természetesen nyomon követhetőek a nemzetek feletti struktúrák és szabályok, azonban véleményem szerint ezek végső soron – kisebb vagy nagyobb mértékben – nemzeti érdekek kompromisszumaként jöttek létre. Az eddigi tapasztalatokhoz hasonlóan a jövőben sem képzelhető el olyan változás az integráció menetében, amely összességében ellentétes lenne a tagállamok (nemzeti) érdekeivel. Ennek egyértelmű bizonyítékára utal Wallace, amikor kiemeli, hogy az európai alapszerződések módosításához – amely az EU integrációs folyamatának megvitatására, meghatározására, módosítására vagy megerősítésére szolgál – kormányközi tárgyalások szükségeltetnek.

Igaz, hogy az európai „alkotmányozás” eredményeként a tagállami állam- és kormányfők által elfogadott alkotmányos szerződésben sor került a „nemzetek feletti” (vagy helyesebben talán össz-EU-) struktúrák (pl. az Európai Parlament) szerepének további növelésére, az Unió alapvetően kormányközi jellege (a tanács központi szerepe) továbbra sem változott.

A kormányközi megközelítések érvényességét – és újbóli előtérbe kerülését – bizonyítja többek között az alkotmányos szerződés kudarca, majd az integráció folyamatának kizárólag kormányközi alkukkal való meghatározása és a nemzeti érdekeknek mindent alárendelő tárgyalási stratégiák gyakorlatának (l. Lengyelország esete) továbbélése, sőt „felvirágzása” az ún. reformszerződés kapcsán.

Ugyanez a jelenség figyelhető meg a nemzeti érdekek különbségét mindig karakteresen megmutató, a gyakran késhegyre menő vitákat jelentő közös költségvetési tárgyalások során (l. a 2007–2013-as pénzügyi perspektíva hosszadalmas vitáit, a csak bonyolult kompromisszumokkal, minden tagállam számára valamilyen külön elbánást biztosító „karácsonyi kívánságlista” beékelésével lehetővé vált megegyezést). Vélhetően minden jövőbeli, különösen gazdasági vonzattal járó terv megvalósítása, így a 2008–2009 között sorra kerülő költségvetési reform esetében is akkor követjük el a leg-

kisebb hibát, ha a kormányközi, a nemzeti érdekek elsődlegességét hangsúlyozó megközelítések érvényességét vetítjük előre.

A föderalista, funkcionalista (és bizonyos mértékben a többszintű kormányzással foglalkozó) elméletek igyekeznek elvonatkoztatni a nemzeti érdekektől, azonban a fentiekből is az következik, hogy a nemzeti érdekek érvényesítésére hosszú távon is lehetőség (sőt: szükség) van az Európai Unióban. A normatív elméleteket tehát el kell választani a tapasztalt valóságtól, a realitásoktól. Ez utóbbiakból kell kiindulni a nemzetközi érintkezések során, hiba lenne ezekkel szemben valamely – akár jól hangzó – elméletet vagy eszmét vezérelvnek megtenni.

E tény a magyar külpolitikának fel kell ismernie és ennek megfelelően kell kialakítani és gyakorolni az integrációban való részvételünkön keresztül elérni kívánt céljainkat koherens rendszerbe foglaló Európa-politikánkat. Ezek alapján Magyarország speciális helyzetéből adódó két sajátosságra szeretném felhívni a figyelmet.

Egyrészt Magyarország az Európai Unióban a kis hatalommal rendelkező tagállamok közé tartozik, ezért érdekeink érvényesítése elképzelhetetlen más EU-tagállamokkal (adok-kapok alapon) alkotott megfelelő érdekközlések, ad hoc vagy stratégiai, ha tetszik, hosszú távon is kifizetődő együttműködések létrehozása nélkül. Ennek elengedhetetlen eszköze az intézményi háttér (közigazgatási, diplomáciai szervek) folyamatos erősítése. Már napjainkban is fontos lenne, de néhány év múlva alapvető szükség lesz az EU-adminisztrációban munkát vállalt magyar állampolgárokkal (és nemzeti szakértőkkel) való rendszeres kapcsolattartás intézményi háttérének megteremtésére, ugyanis tapasztalatuk, szaktudásuk – számítva esetleges majdani hazatérésükre is – kiemelkedő hozzáadót: informáltságot és kapcsolati tőkét jelenthet a magyar külpolitika számára.

Másrészt a jogi szempontból meghatározott magyar állam területe csak részben fedi le a civilizációs, nyelvi-kulturális szempontból meghatározott magyar nemzetet, következésképpen a mindenkori állami érdek (amelynek képviselője a kormány kötelessége) sem fedi le teljes mértékben a nemzeti érdekeket. Véleményem szerint ebben az esetben a kormányzat (és a teljes politika) úgy szolgálhatja legjobban az ország érdekeit, ha ezek kialakítása során, majd azok nemzetközi (ez esetben az unión belüli) érvényesítésekor a lehető legnagyobb mértékben összhangba hozza azokat a nemzeti érdekekkel. E folyamatban fontos szerep hárul a politikai csoportokra, de a regionális, ágazati és nem kormányzati szereplők részvétele, együttműködése is elengedhetetlen. Előremutató kezdeményezés lenne olyan, jól működő formális és informális egyeztetési mechanizmusok, fórumok létrehozása, amelyek lehetővé teszik mindezen csoportok részvételét.

A nemzeti érdekek önmagában való hangoztatása azonban tévút lenne, ezzel szemben azok „eurokonform” megjelenítésére van szükség. Más szavakkal az egyedi jellegzetességek hangsúlyozása helyett jobb eredményt biztosíthat az érdekek általánosabb, univerzális értékekbe, a közösségi politikákba való „becsomagolása” (pl. a kisebbségi jogok érvényesítése az emberi jogokon keresztül).

Jegyzetek

- 1 Érdemes hozzátenni, hogy az európai integrációt elemző, hol az egyik, hol a másik megközelítés által dominált irodalom nagyfokú párhuzamosságot mutat a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó elméleti irányzatokkal, az elmúlt évtizedekben mintegy azok változásait, hangsúlyeltolódásait követve.
- 2 Spinelli (1972), 68. o.
- 3 Rosamond (2000), 30. o.
- 4 Rosamond (2000), 36–38. o.
- 5 Deutsch et al. (1957), 5. o.
- 6 Deutsch (1968), 167. o.
- 7 E stratégia lépései:
 1. mérsékelt integráció a „low-politics” területén, de ezeknek stratégiai gazdasági kulcságazatoknak kell lenniük;
 2. egy főhatóság létrehozása az integrációs folyamat felügyeletére (további integráció előremozdítása);
 3. az egyes gazdasági szektorok integrációja funkcionális nyomást fejt ki a kapcsolódó gazdasági ágazatok integrációja irányában, ennek következménye a nemzetgazdaságok fokozatos és előrehaladó összekapcsolódása;
 4. a társadalmi érdekek eltolódása a nemzeti szinttől az európai rendszer felé (lojalitás és tevékenység áthelyezése, európai szintű érdekcsoportok létrehozása);
 5. a mélyülő gazdasági integráció a további európai intézményesítés szükségét teremti meg – nagyobb szabályozási komplexitás igénye jelenik meg;
 6. a politikai integráció a gazdasági integráció többé-kevésbé kikerülhetetlen mellékhatása;
 7. Mindez elvezet a hosszú távú európai békerendszer megteremtéséhez.
- 8 Haas (1963), 69. o.
- 9 A realista politikai gondolkodás hagyományait egészen a peloponnészoszi háború történetét megíró Thuküdidészre vezetik vissza, aki három kulcsfogalomra építette elméletét: az államok (város-államok) központi szerepére, a hatalom elérésének fő célként történő meghatározására, valamint a szereplők racionális viselkedésének feltételezésére. A klasszikus realizmus, mint tudományos elmélet megalapítója Hans J. Morgenthau volt, de mindenképpen említést érdemel E. H. Carr, valamint Reinhold Niebuhr munkássága is.
- 10 Többek között *John Gerald Ruggie, Robert O. Keohane, Robert W. Cox, Richard K. Ashley, Alexander Wendt* részéről.
- 11 A kormányközi megközelítés kibontakozását nagyban elősegítette az 1960-as évek elejétől megfigyelhető lassulás az integrációs folyamatban, továbbá a nemzeti érzelmek egyre jobban tapasztalható növekedése a nyugat-európai politikai elit körében. E jelenségre a legszembetűnőbb példát Charles de Gaulle Európa-politikája szolgáltatta, amely mind az EK-ba való brit belépést, mind az intézményi reformot megakadályozta. Az ún. „üres székek politikája” megmutatta az integrációs folyamat korlátait, továbbá mindenki előtt egyértelművé tette, hogy a nemzeti érdekekkel továbbra is realitásként kell számolni. Mindez a luxemburgi kompromisszum 1966-os megkötésével, a nemzeti vétó lehetőségének rögzítésével intézményesült.
- 12 Hoffmann (1995), 5. o.
- 13 Hoffmann (1966), 882. o.
- 14 Rosamond (2000), 79–80. o.
- 15 Mearsheimer (1990), 47. o.
- 16 Rosamond (2000), 131–131. o.
- 17 Grieco (1995), 35. o.
- 18 Grieco (1995), 35.
- 19 Rosamond (2000), 94–95. o.

- 20 Webb (1983), 33. o.
- 21 Moravcsik (1991), 75. o.
- 22 Moravcsik (1993b), 7., 11., 13. o.
- 23 Rosamond (2000), 136. o.
- 24 Moravcsik (1993), 481. o.
- 25 Moravcsik (1993a), 483. o.
- 26 Moravcsik (1993a), 498. o.
- 27 Rosamond (2000), 138. o.
- 28 Wessels (1997), 274. o.
- 29 Scharpf (1988), 271. o.
- 30 Pl. *Mark Pollack, Geoffrey Tsebelis, Wayne Sandholtz*
- 31 Lindberg (1994), 83. o.
- 32 Moravcsik (1995), 613. o.
- 33 Pollack (1996), 430. o.
- 34 Garrett – Tsebelis (1996). o.
- 35 Sandholtz (1996), 426. o.
- 36 Puchala (1972), 276. o.
- 37 Jones (2001), 50. o. Idézi: Palánkai (2005b), 41. o.
- 38 Peter Hall (1986), 19. o.
- 39 Ikenberry (1988), 226. o.
- 40 Thelen és Steinmo (1992), 7. o.
- 41 Thelen és Steinmo (1992), 9. o.
- 42 Dannreuther (1997), 4. o. Idézi: Rosamond (2000), 118. o.
- 43 Pierson (1996), 156. o.
- 44 Hall és Taylor (1996), 948. o.
- 45 Jachtenfuchs (1997), 47. o.
- 46 Risse-Kappen (1996), 71. o. Idézi: Rosamond (2000), 121. o.
- 47 *Jeppe Tranholm-Mikkelsen, Michael O'Neill, Wayne Sandholtz és John Zysman, Anne-Marie Burley és Walter Mattli.*
- 48 *John Pinder, Alberta Sbragia.*
- 49 *Leon Lindberg, Stuart Scheingold, Wolfgang Wessels, John Peterson, Jeremy Richardson.*
- 50 Marks, Hooghe és Blank (1996), 373. o.
- 51 Peterson (1995).
- 52 Richardson (1996).
- 53 Stone Sweet és Sandholtz (1997), 299–300. o.
- 54 Stone Sweet és Sandholtz (1997), 307. o.
- 55 Forsyth (1981).
- 56 Øhrgaard (1997), 18. o.
- 57 Arend Lijphart (1977, 1991) munkájára alapozva, aki a megfontolt intézményépítést, a konszenzuális politikai kultúra kiépítését emelte ki, amely a nagykoalíciót részesíti előnyben a többségi elvvel szemben, vétőjogot biztosít a közösségeknek, arányos hatalomelosztást szorgalmaz és a társadalom megosztása által minimális érintkezést ír elő a közösségek között
- 58 Taylor (1994b), 176. o.
- 59 Chrysochoou (2001), 2. o. Idézi: Palánkai (2005b), 47. o.
- 60 Chrysochoou et al. (1999), 49. o.

Felhasznált irodalom

- Chryssochoou et al. [1999]: *Theory and Reform in the European Union*. Manchester University Press
- Deutsch, K. W. et al. [1957]: *Political Community in the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton University Press
- Európai Közösségek [2004]: *Európai Alkotmány – tájékoztató a polgároknak*
- Európai Közösségek [2005]: *Szerződés európai alkotmány létrehozásáról*
- Forsyth, M. [1981]: *Unions of States: The Theory and Practice of Confederation*. Leicester University Press
- Garrett, G.–Tsebelis, G. [1996]: *An Institutionalist Critique of Intergovernmentalism*. *International Organization* 50 (2)
- Gordos, Á.–Ódor, B. [2004]: *Szerződés Európa Alkotmányáról – alapvetés a jövőnek*. *Európai Tükör*, IX. évf. 6. sz. 103–121. o.
- Grieco, J. M. [1995]: *The Maastricht Treaty, Economic and Monetary Union and the Neo-Realist Research Programme*. *Review of International Studies* 21 (1)
- Haas, E. B. [1964]: *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford University Press
- Hall, P. [1986]: *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*. Cambridge, Polity Press
- Hall, P. és Taylor, R. C. R. [1996]: *Political Science and the Three New Institutionalisms*. *Political Studies* 44. (5)
- Hoffmann, S. [1995]: *The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964–1994*. Boulder, Westview
- Ikenberry, G. J. [1988]: „Conclusion: An Institutional Approach to American Foreign Economic Policy”. *In: The State and American Foreign Economic Policy* (szerk. G. J. Ikenberry–D. A. Lake–M. Mastanduno) Ithaca, NY: Cornell University Press
- Jachtenfuchs, M. [1997]: „Conceptualizing European Governance”. *In: Reflective Approaches to European Governance* (szerk. K.-E. Jørgensen). Basingstoke: Macmillan
- Jones, A. R. [2001]: *The Politics and Economics of the European Union*. Cheltenham: Edward Elgar
- Kéglér, Á. [2006]: *Érdekvérvényesítés az Európai Unióban*. Budapest: MTA PTI,
- Keohane, R.O. [1986]: „Realism, Neorealism and the Study of World”. *In: Neorealism and its Critics* (szerk. Robert O. Keohane [1986]). New York: Columbia University Press, 1–27. o.
- Kiss J., L. [2003]: *Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Körösényi, A.: *Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás*. *Politikatudományi Szemle*, XIII. évf. 3. sz., 143–164. o.
- Lindberg, L. N. [1994]: „Comment on Moravcsik”. *In: Economic and Political Integration in Europe: Internal dynamics and Global Context* (szerk. S. Bulmer és A. Scott). Oxford: Blackwell
- Marks, G.–Hooghe, L.–Blank, K. [1996]: *European Integration from the 1980s: State-Centric v. Multi-Level Governance*. *Journal of Common Market Studies* 34/3
- Mearsheimer, J. J. [1990]: *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*. *International Security* 15 (1)
- Moravcsik, A. [1991]: „Negotiating the Single European Act”. *In: The New European Community: Decision-making and Institutional Change* (szerk. R. O. Keohane és S. Hoffmann). Boulder: Westview Press
- Moravcsik, A. [1993a]: *Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*. *Journal of Common Market Studies* 31 (4)
- Moravcsik, A. [1993b]: *Liberalism and International Relations Theory*. Harvard University Center for International Affairs (92–6)
- Moravcsik, A. [1995]: *Liberal Intergovernmentalism and Integration: A Rejoinder*. *Journal of Common Market Studies*
- Øhrgaard, J. C. [1997]: *Less than Supranational, More than Intergovernmental: European Political Cooperation and the Dynamics of Intergovernmental Integration*. Millennium: *Journal of International Studies* 26 (1)
- Palánkai, T. [2005a]: *Európai egység – integrációelmélet (Új integráció gazdaságtanának szükségessége)*. Budapest: 2005. február 14.

- Palánkai, T. [2005b]: *Az európai integráció gazdaságtana*. Budapest: Aula
- Peterson, J. [1995]: *Decision-Making in the European Union: Towards a Framework for Analysis*. *Journal of European Public Policy* 2 (1)
- Pierson, P. [1996]: *The Path to European Integration: A Historical institutionalist Analysis*. *Comparative Political Studies* 29 (2)
- Pollack, M. A. [1996]: *The New Institutionalism and EC Governance: the Promise and Limits of Institutional Analysis*. *Governance* 9 (4)
- Puchala, D. J. [1972]: *Of Blind Men, elephants and International Integration*. *Journal of Common Market Studies* 10
- Richardson, J. [1996]: „Policy-making in the EU: Interests, Ideas and Garbage Cans of Primeval Soup”. *In: European Union: Power and Policy-Making* (szerk. J. Richardson). London: Routledge
- Rosamond, Ben [2000]: *Theories of European Integration*. London: Palgrave MacMillan
- Sandholtz, W. [1996]: *Membership Matters: Limits of the Functional Approach to European Institutions*. *Journal of Common Market Studies* 34 (3)
- Sandholtz, W.–Stone Sweet, A. [1998]: *European Integration and Supranational Governance*. Oxford University Press
- Scharpf, F. [1988]: *The Joint Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration*. *Public Administration* 66.
- Spinelli, A. [1972]: „The Growth of the European Movement since the Second World War”. *In: European Integration* (szerk. M. Hodges). Harmondsworth: Penguin
- Taylor, P. [1994b]: „Consociationalism and Federalism as Approaches to International Integration”. *In: Frameworks for International Co-operation* (szerk. A. J. R. Groom–P. Taylor). London: Pinter
- Thelen, K.–Steinmo, S. [1992]: „Historical Institutionalism in Comparative Politics”. *In: Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis* (szerk. S. Steinmo–K. Thelen–F. Longstreth). Cambridge University Press
- Vass, M. É. [2002]: *Nemzeti érdekvédelem a multilaterális diplomáciában*. PhD-értekezés, BKÁE
- Waltz, K. [1986]: „Political Structures / Anarchic Orders and Balances of Power”. *In: Neorealism and its Critics* (szerk. Robert O. Keohane [1986]). New York: Columbia University Press, 70–131. o.
- Waltz, K. [1986]: „Reflections on Theory of International Politics. A Response to My Critics”. *In: Neorealism and its Critics* (szerk. Robert O. Keohane [1986]). New York: Columbia University Press, 322–347. o.
- Webb, C. [1983]: „Theoretical Prospects and Problems”. *In: Policy-Making in the European Community* (szerk. H. Wallace–W. Wallace–C. Webb). Chichester: John Wiley and Sons
- Wendt, A. [1999]: *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 92–139. o.
- Wessels, W. [1997]: *An Ever Closer Fusion A Dynamic Macropolitical View on Integration Processes*. *Journal of Common Market Studies* 35 (2)